

40-

KAZI SONUÇLARI TOPLANTISI 2. CİLT

T.C.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

T.C.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

40.
KAZI SONUÇLARI
TOPLANTISI
2. CİLT

07-11 MAYIS 2018
ÇANAKKALE

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 3627-2
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 183-2

YAYINA HAZIRLAYAN
Dr. Adil ZME

07-11 Mayıs 2018 tarihlerinde gerçekleştirilen
40. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu,
anakkale Onsekiz Mart niversitesi'nin katkılarıyla
gerçekleştirilmiştir.

Kapak ve Uygulama
Arel Grsel Tanıtım San. Tic. Ltd. şti.

e-ISSN: 2667-8845

Kapak Fotoęrafı: *Rüstem ASLAN*
Troya renyeri 2017 Yılı Kazı alışmaları

Not :Kazı raporları, dil ve yazım açısından Dr. Adil zme tarafından denetlenmiştir.
Yayımlanan yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

Ankara 2019

40. ULUSLARARASI KAZI, ARAŞTIRMA VE ARKEOMETRİ SEMPOZYUMU BİLİM KURULU

SCIENTIFIC COMMITTEE OF 40th INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF EXCAVATIONS, SURVEYS AND ARCHAEOOMETRY

- Prof. Dr. Nurettin ARSLAN** (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü Başkanı-Assos Kazı Başkanı)
- Prof. Dr. Rüstem ASLAN** (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Troia Kazı Başkanı)
- Prof. Dr. Andreas SCHACHNER** (Boğazköy-Hattuşaş Kazı Başkanı)
- Prof. Dr. Turan TAKAOĞLU** (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı Başkanı)
- Doç. Dr. Olivier Can HENRY** (Labraunda Kazı Başkanı)
- Prof. Dr. Onur ÖZBEK** (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Prehistorya Anabilim Dalı Başkanı)
- Prof. Dr. Timothy HARRISON** (Tell Tayinat Kazı Başkanı)
- Doç. Dr. Göksel SAZCI** (Maydos-Kilisetepeler Kazı Başkanı)
- Prof. Dr. Marcella FRANGIPANE** (Aslantepe Kazı Başkanı)
- Doç. Dr. Aslı Erim ÖZDOĞAN** (Çayönü Kazı Başkanı)
- Prof. Dr. Michael HOFF** (Antiocheia Ad Cragum Kazı Başkanı)
- Dr. Masako OMURA** (Yassıhöyük Kazı Başkanı)

PRIENE 2017 YILI KAZI VE ONARIM ÇALIŞMALARI

Hasibe İSLAM AKAT*
İbrahim Hakan MERT

Öncelikle, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne 2017 yılında Priene kazı ve araştırmalarına verdiği izin ve destekten dolayı teşekkürlerimizi arz ediyoruz. Priene'de 2017 yılı çalışmalarını Milet Müze Müdürlüğü başkanlığında gerçekleştirilmiştir. Örenyerindeki çalışmalar, 1 Ağustos ile 8 Eylül 2017 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Priene 2017 çalışmalarına, Uludağ Üniversitesi, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Frankfurt Üniversitesi, Leopold Werner ve Heinz Götze Vakıfları maddi kaynak sağlamışlardır. Bu kurumlara teşekkürlerimizi sunarız.

Arkeolojik kazı ve araştırmaların bilimsel danışmanlığını Prof. Dr. İbrahim Hakan Mert üstlenmiştir. Çalışmalara değişik kurum ve üniversitelerden toplam 23 bilim insanı, öğrenci, uzman ve restoratör katılmıştır. Güllübahçe civarından ise 14 işçi çalıştırılmıştır.

Priene'de 2017 sezonunda şu alanlarda çalışmalar yürütülmüştür

1. Doğu Nekropolü.
2. Kuzeydoğu Kaya Kutsal Alanı.
3. Kentin güney doğusunda bulunan su kuyusu.
4. Agora'da önümüzdeki yıllarda yapılacak olan restorasyon için hazırlık çalışmaları.
5. Depo çalışmaları (Resim: 1).

* Hasibe İSLAM AKAT, Milet Müzesi Müdürlüğü, Didim-Aydın/TÜRKİYE. akad1967@hotmail.com
Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT, Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 16059 Bursa/TÜRKİYE. ihmert@uludag.edu.tr

1. Doğu Nekropolü Temizlik, Ölçüm ve Kazı Çalışmaları

1.1. Doğu Nekropol Bazilikası Batısı'nda Bulunan Mezar Grubu

Buğra KURU¹

Doğu Nekropol Bazilikası'nın batısındaki alanın kazısına 2016 yılında başlamıştı. Söz konusu alanda mezarların tarihlendirilmesi, tipolojilerinin araştırılması ve bu mezar grubunun nekropol sahası içerisindeki konumlarının incelenmesini amaçlayan çalışmalara, Uludağ Üniversitesi'nden Buğra Kuru yönetiminde, aynı üniversiteden arkeoloji öğrencisi Orhun Uğur ile Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi'nden arkeoloji öğrencisi Batuhan Dursun'un katılımıyla, 2017 yılında da devam edilmiştir.

2016 kazı döneminde Bazilikanın batısında MY 1, 2 ve 3 açmalarında beş mezar keşfedilmiş ve bu mezarların kazısı tamamlanmıştı. Sözü edilen kazı döneminde bu mezarların yanı sıra iki mezar daha keşfedilmiş, fakat bu mezarların kazısı yapılmamıştı. Bu yıl çalışmalara 02.08.2017 tarihinde, bir önceki sene kazısı yapılamayan iki mezarın üzerinde bulunan yaklaşık yarım metrelik dolgu toprağın (MY 4) ve Geç Dönem zemin döşemesinin belgelenen sonra kaldırılması ile başlanmıştır.

Dolgu toprağın 07.08.2017 tarihinde tamamen kaldırılmasından sonra tamamı görünür hale gelen mezarların doğu taraftakine MY 5 açma kodu verilerek 08.08.2017 tarihinde kazı çalışmalarına başlanmıştır. Mezarda yapılan kazı çalışmalarında, mezarın içinde çok sayıda kemik bulunduğu gözlemlenmiştir (Resim: 2). Bu kemikler bir iskelet oluşturmayıp, mezarın güneyine yığılı vaziyettedir. Mezarın içerisinde az sayıda kemikten eser, profil veren seramik parçası, çivi parçası, altın varakları ve bir adet iyi korunmuş bronz küpe bulunmuştur.

MY 5 numaralı mezarın kazısının tamamlanmasından sonra, batısındaki mezara MY 6 kodu verilerek bu alandaki çalışmalara 14.08.2017 tarihinde başlanmıştır. Bu mezarda çok sayıda kemiğe rastlanmış, ancak kemiklerin MY 5 kodlu mezardaki gibi yığın halinde oldukları gözlemlenmiştir (Resim: 3). Bu mezarda toplamda üç adet insan kafatası ortaya çıkarılmıştır. Bu da, bu mezarda en az üç kişinin gömülmüş olduğuna işaret etmektedir. Ancak dir-

---

1 Arş. Gör. Buğra KURU, Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 16059 Bursa/TÜRKİYE. kurubugra@uludag.edu.tr

sek kemiklerinden anlaşıldığı kadarıyla mezara toplamda 8 şahsın gömülmüş olduğu düşünülmektedir. Mezardan az sayıda profil veren seramik kap fragmenti ve çok sayıda çivi ve çivi parçasının yanısıra bir diadem ya da çelenge ait olduğu düşünülen altın varakları da bulunmuştur. Kemiklerin altındaki sert toprakta ise M.Ö. 320 - 240 yıllarına tarihlendirilen bir sikkeye rastlanmıştır. Bu mezardaki kazı çalışmaları 17.08.2017 tarihinde bitirilmiştir.

18.08.2017 tarihinde, bazilika ile kazısı yapılan alanın arasındaki bağlantıyı anlamak amacıyla, mezarların kuzey tarafında MY 7 kodu ile yeni bir açmada çalışmalara başlanmıştır. Burada yapılan çalışmalarda kuru duvar tekniği ile inşa edilmiş bir duvar gün yüzüne çıkartılırken, alt tabakalarda bir mezara rastlanmıştır. Bahsi geçen mezar MY 8 olarak kodlanarak mezarda kazı çalışmalarına devam edilmiştir. Bu mezarın üst örtüsünün bulunmadığı/korunmadığı saptanmıştır. Mezarın içerisine dolan toprağın dikkatli bir şekilde alınması işlemine devam edilmiştir. Bu toprağın içinden çok az miktarda seramik ve diğer küçük buluntular ele geçmiştir. Mezarın daha alt seviyelerinde ise az miktarda kemik parçasına rastlanmıştır. 26.08.2017 tarihinde ana kaya zemine ulaşılmasıyla bu alandaki çalışmalara son verilmiştir.

Sonuç olarak Doğu Nekropol Bazilikası'nın batısında bulunan mezarlar basit bir şekilde kayanın oyulması ile meydana getirilmiş olan *chamosorion* tipi mezarlardır. Anakayanın yeterli olmadığı ya da bozuk olduğu yerlerde harç yardımıyla birbirine tutturulan irili - ufaklı taşlar ile mezarların duvarları tamamlanmıştır. Söz konusu mezarların Hellenistik Dönem başından, Roma İmparatorluk Dönemine kadar sürekli olarak kullanım gördüğü düşünülmektedir.

1.2. Antik Yolun Kuzey Bitişindeki Tonozlu Mezarların Kazı ve Belgeleme Çalışmaları

Ahmet Ali ALTIN²
İbrahim Hakan MERT

Priene 2017 kazı kampanyasında, Doğu Nekropol alanında bulunan, kentin doğu kapısından başlayarak Magnesia a.M.'e doğru devam eden yol

2 Arş. Gör. A. Ali ALTIN, Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 16059 Bursa/TÜRKİYE. altinali@gmail.com

üzerindeki tonozlu mezarların inceleme ve temizlik çalışmalarına 02.08.2017 tarihinde, Uludağ Üniversitesi'nden A. Ali Altın'ın yönetiminde, aynı üniversiteden arkeoloji öğrencileri, Zeynep Yıldız, Osman Sert, Enis Kızrak'ın katılımıyla başlanmıştır. Söz konusu "Mezarlık Caddesi" olarak tanımlayabileceğimiz bölgede, tümü antik yolun kuzeyinde yer alan, belirli aralıklarla yan yana konumlanmış beş adet tonozlu mezar yerinde incelenmiştir. Bu incelemelerde ilk olarak mezarların tamamın temizlik çalışması öncesi fotoğrafları çekilmiştir. Bu belgeleme çalışmaları sonrası Priene kentinin doğu kapısına yakın bölümünde, antik yolun kuzeyinde bulunan ve yüzeyden görülebilir durumda olan iki mezar yapısı içerisinde ve bu iki mezarın arasında kalan alanda temizlik çalışmaları yapılmıştır.

TM 1 ve TM 3 Açmaları

Priene'nin antik surları üzerindeki doğu kapısından başlayıp Magnesia a. M. yönüne doğru devam eden antik yolun kuzeyinde sıralanmış, yüzeyden görülebilen mezarlardan doğu kapısına en yakın olan mezar, TM 1 olarak kodlanmış ve bu mezar içerisindeki kazı çalışmaları 04.08.2017 - 19.08.2017 tarihleri arasında devam etmiştir.

Çalışma kapsamında yaklaşık 180 x 215 cm. ölçülerinde bir ön oda ve içerisinde üç tane mezarın bulunduğu 279x217 cm. ölçülerinde bir ana odadan oluşan, kuzey-güney doğrultulu tonozlu bir oda mezar ortaya çıkarılmıştır. Mezar odasının duvar örgüsü, çeşitli boyutlarda ve formlarda birbirlerine harç ile bağlanmış taşlardan oluşturulmuştur. Duvar örgüsünde, duvarın alt başlangıcında daha büyük boyutlu dikdörtgen formlu bloklar kullanılırken, tonozun ortasına doğru yassı blokların kullanıldığı görülmüştür. Mezarın girişi, doğu ve batı yöndeki duvarların gösterdiği üzere hemen hemen antik yola kadar uzanıyor olmalıdır. Fakat mezarın ön odasının güneye bakan ön cephesinin tamamen tahrip olması nedeniyle, mezarın antik yolla olan ilişkisi saptanamamıştır.

Ön odadan, mezar odasına geçiş yaklaşık 40 cm. genişliğindeki dar bir açıklıkla sağlanmaktaydı. Bu açıklık doğu ve batı yönlerde birer söve bloğu ile sınırlandırılmıştır. Mezar odasının girişinin kapatılmasında kullanılan kapı bloğu güneye doğru devrilmiş bir biçimde açığa çıkarılmıştır.

TM 1 olarak kodlanan mezar odasının içerisinde, batı, kuzey ve doğu duvarlara bitişik inşa edilmiş, dikdörtgen formlu toplam üç sanduka mezar bulunmaktadır (Resim: 4). Mezarların duvarları moloz taş - harç örgüyle inşa edilmiştir. Mezarların ortasında kalan koridor ve mezarların tabanı küçük boyutlu yassı taşların birbirlerine harçla tutturularak döşenmesiyle oluşturulmuştur. Üst örtüsü kısmen korunmuş olan doğu yöndeki mezarın üst bölümü, 55 cm. genişliğindeki mezarın tamamının örtecek biçimde, yassı bloklarla kapatılmış, bloklar birbirine harçla tutturularak üst örtü sağlamlaştırılmıştır. Söz konusu mezar, oda boyunca yaklaşık 270 cm. uzanmaktadır. Mezar odasının kuzeybatı köşesinde, iki mezarın kesiştiği bölüm büyük ölçüde tahrip olduğundan kuzey ve batı yönlerdeki mezarların uzunluğunu tespit etmek mümkün olmamıştır. Bununla birlikte mezarlardan kuzeydeki 54 cm., batıdaki ise 43 cm. genişliğindedir. Batı kenardaki dar mezarın iç bölümü küçük boyutlu yassı taş plakalarla sınırlandırılmış, üstü ise aynı biçimdeki plakalarla örtülmüştür. Boyutlarından dolayı bu mezarın son kullanım evresinde bir çocuk mezarı olarak kullanım görmüş olabileceği düşünülmektedir.

Mezardaki kazı çalışmalarının devamında ortaya çıkan mezarın ön odası ayrı bir açma kapsamında değerlendirilmiş ve burası TM 3 olarak kodlanmıştır. Mezara girişi sağlayan bu ön odada, mimari olarak yalnızca doğu ve batı duvarlar kısmen korunmuştur. Ön odanın tabanı, ana odadan farklı olarak sıkıştırılmış toprak zeminden oluşmaktadır.

Mezar odası içerisindeki dolgudan, çeşitli amphora parçaları, günlük kullanım kaplarına ait parçalar, içki kaplarına ve kâselere ait az sayıda cam parçası, az sayıda cam bilezik parçası, metal eşyalara ait parçalar gibi küçük buluntular ele geçmiştir. Mezar odasının girişinde, yere devrilmiş halde bulunan kapı bloğunun altından ise 5 adet tama yakın kandil ele geçirilmiştir. Kandillerin tipolojisi, Geç Antik - Erken Bizans Çağına işaret etmektedir. Mezar odası içindeki mezarlar muhtemelen gömülerin yapıldığı dönemlerden itibaren soyulduğundan, erken dönemlere ait tarihlenebilecek küçük buluntular tespit edilememiştir. Bu mezarlardan ele geçirilen ilk etapta tarihlendirilebilen az sayıdaki boyalı seramik, mezarın muhtemelen kullanıldığı son evre olan Orta Bizans Çağının sonlarına işaret etmektedir. Seramiklerin belgeleme ve analizi çalışmalarına 2018 yılında devam edilecektir.

TM 2 Açması

TM 1 ve TM 3 açmaları içerisinde kalan mezar ile bu mezarın yaklaşık 6 m. doğusunda yer alan diğer tonozlu mezarın arasında kalan ve TM 2 olarak kodlanan alandaki çalışmalar 14.08.2017 - 06.09.2017 tarihleri arasında sürdürülmüştür. Bu alandaki çalışmaların temel amacı, yukarıda belirtilen iki mezar arasında benzer türde diğer bir mezar veya farklı türde bir yapılaşma olup olmadığının belirlenmesi olmuştur.

Açmada devam edilen çalışmalar sonucunda, açmanın doğusunda ve batısında yer alan mezarlara paralel, kuzey güney doğrultulu uzanan diğer bir mezar odası ortaya çıkarılmıştır (Resim: 5). Planı ve duvar örgüsü, doğu ve batısındaki diğer mezarlarla büyük benzerlikler gösteren mezar odasının üst yapısı, odanın içine çöküp büyük oranda tahrip olmuştur. Duvarların alt bölümlerinde (muhtemelen tonoz başlangıcına kadar olan bölümde), en doğuda yer alan mezardaki gibi oldukça düzgün dikdörtgen bloklardan oluşan düzgün bir örgü görülmektedir. Mezarın üst yapısı tahrip olmakla birlikte, mezar odasının içerisindeki dolgudan ele geçen yassı bloklar, doğudaki iyi durumda korunmuş mezarın tonozlu üst örtüsünde kullanılan taşlarla benzerlikler göstermekte, dolayısıyla TM 2'de bulunan mezarın üst bölümünün de büyük ihtimalle tonozlu bir üst örtüyle kapatılmış olduğunu düşündürmektedir. Kazılar sonucunda mezar odasının taban seviyesine inilmiş, mezar odasının yaklaşık 290 cm. genişliğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Mezar odasının kuzey duvarı açma sınırları dışında kaldığından, odanın uzunluğu tam olarak ölçülememiş, bununla birlikte 280 cm. den daha uzun olması gerektiği anlaşılmıştır. Söz konusu mezar odasında, TM 1/TM 3'deki mezar odasında olduğu gibi kuzey, batı ve doğu yönlerde dikdörtgen planlı, duvarları moloz taş - harç örgülü mezarlar bulunmaktadır. Bu mezarlardan doğudaki 56 cm., batıdaki ise 54 cm. uzunluğundadır. Kuzeyde bulunan mezarı sınırlayan güney yöndeki duvar ortaya hattı ortaya çıkarılmışsa da, mezarın bir bölümü açma sınırları dışında kaldığından genişliğinin belirlenmesi mümkün olmamıştır. Mezar odasının tabanı, TM 1/TM 3'deki mezar odasında olduğu gibi küçük boyutlu yassı taşların birbirlerine harçla tutturularak döşenmesiyle oluşturulmuştur.

TM 2 açmasında bulunan seramikler ve küçük buluntuların belgeleme ve analiz çalışmaları devam etmektedir.

Özetle, tonozlu mezar yapısı duvar işçiliğine göre, Roma İmparatorluk Dönemine tarihlenmektedir. Bu mezarın son kullanım evresi ise - buluntulara göre - Orta Bizans Dönemidir. Bu türdeki tonozlu mezar yapılarına Anadolu'nun birçok bölgesinde rastlanmaktadır. Coğrafi olarak en yakın örnek olarak Magnesia a. M. Nekropollerindeki örnekler gösterilebilir.

Doğu kapısından Magnesia a. M. yönüne devam eden antik yol doğu kapısı ile birlikte kentin kuruluş evresine (M.Ö. 4. yüzyılın ortasına) tarihlenmektedir. Bu yola bitişik inşa edilen tonozlu mezarlarla söz konusu yol adeta bir "Mezarlık Caddesi" haline gelmiştir. Bu yol üzerinde Roma İmparatorluk Döneminden daha erken bir evreye ait mezarların olup olmadığını ise henüz bilemiyoruz. Gelecek yıllarda gerçekleştireceğimiz kazı ve araştırmalarla bu soruya cevap aranmaya çalışılacaktır.

1.3. Yuvarlak Planlı Mezarda Yapılan Temizlik ve Ölçüm Çalışmaları

İbrahim Hakan MERT

Ahmet Ali ALTIN

"Tümülüs" tipindeki bu mezar yapısı, doğu kapısının yaklaşık 500 metre kuzeydoğusundaki dik yamaçlar üzerinde, deniz seviyesinden 75 metre yükseklikte çevreye hakim bir konumdadır. Mezar yapısında ilk araştırma ve belgeleme, 1982 yılında o dönemin Milet Müze Müdürü Doğu Göksel ve Milet Kazı Başkanı Wolfgang Müller-Wiener tarafından, Söke Kaymakamlığı'nın izniyle gerçekleştirilmiştir. Yapılan ilk incelemede tümülüsün içerisindeki mezarların muhtemelen daha 19. yüzyılda kaçak kazıcılar tarafından talan edildiği tespit edilmiştir. 2017 sezonunda mezar yapısını ve çevresini temizleyerek tümülüsün plan ve teknik detaylarını anlamayı ve olası küçük buluntularla tarihlemeyi hedefleyen çalışmalar Uludağ Üniversitesinden İbrahim Hakan Mert ve A. Ali Altın'ın gözetiminde yürütülmüştür.

Temizlik çalışmalarından sonra tümülüsün çapının yaklaşık 12,50 m. ve korunan yüksekliğinin ise yaklaşık 1,50 m. olduğu anlaşılmıştır. Yapının temeli ve alt yapısı kısmen ana kayadan ve kısmen de bosajlı büyük boy kesme taşlardan kuru duvar tekniğinde inşa edilmiştir.

Yapının iç kısmında, kuzey bölümde üç tane sanduka mezar tespit edilmiştir (Resim: 6). Mezarlar doğu-batı yönünde olup, bunların duvar örgüsündeki işçilik tümülüsün dış duvarlarına göre daha özenlidir. Bunlardan en kuzeyde yer alan mezarın çevresinde ve içerisinde temizlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Çalışmalarda, mezarın daha önceden kaçak kazıcılar tarafından kazıldığı ve tekrar doldurulduğu anlaşılmıştır. Herhangi bir stratigrafi vermeyen bu dolgu toprağın içerisinde mezar yapısını tarihlendirebilecek çeşitli seramik parçalarının (çoğu balık tabağı parçaları) yanı sıra bir adet metal çiviye rastlanmıştır. Seramikler M.Ö. 4. yüzyıl ila M.Ö. 2. yüzyıl arasına tarihlenmektedir³.

Tümülüs duvar örgü tekniği ve seramik buluntulara göre geç Klasik-Erken Hellenistik Döneme tarihlenebilir. Bu tarihlemeyle Priene'nin şimdiki yerinde yeniden kuruluş evresine ait anıtsal bir mezar yapısına işaret etmektedir. Mezar yapısı tipolojik olarak *dromossuz* tümülüs tipindedir. Bu durum da yapının gerçek bir mezar mı yoksa bir Heroon mu olduğu sorusunu ortaya koymaktadır. Bu konuyla ilgili cevap aranacak en önemli sorulardan bir diğeri ise bu Tümülüs mezarın kim veya kimlere ait olduğudur. Gelecek yıllardaki çalışmalarımızla bu sorulara cevap aranacaktır.

2. Agora'da Önümüzdeki Yıllarda Yapılacak Olan Restorasyon İçin Hazırlık Çalışmaları

Moritz REINAECKER⁴

Priene'deki agoradaki yapı kalıntılarının görünüşlerinin/durumlarının gelecek yıllarda iyileştirilmesi planlanmaktadır. Ziyaretçiler Antik Dönemde Priene kentinin en büyük meydanındaki çok sayıdaki ağacın görüntüyü engellemesinden ve her yerde yayılmış olan mimari bloklardan oluşan yığınlardan dolayı yapıların orijinal durumlarını anlayamamaktadırlar. Bu nedenle kazı ekibi tarafından kuzeydeki kutsal *stoan*ın en batısındaki iki odanın ve önlerindeki sütunların kısmen tekrar ayağa kaldırılması (Anastilosis yapılması) planlanmıştır.

3 Seramikleri tasnif eden ve tarihlendiren Dr. Öğr. Üyesi Reyhan Şahin'e teşekkür ederiz.

4 Moritz REINAECKER, Mimar, Braunschweig Teknik Üniversitesi, Braunschweig/ALMANYA. m.reinaecker@tu-braunschweig.de

Bu planın uygulamasına 2015 yılında traversli bir jalaskar ile söz konusu alanda yığılı taşların tasnif edilmesi ile başlanmış, 2016 kampanyasında da, Söke'deki Tariş'ten kiralanan küçük bir kepçe (manitou) ile sekiz iş günü çalışılmıştı. Bu çalışmalarla çok sayıda yapı bloğu agoranın güney doğusunda taş tarlası olarak düzenlenen alana nakledilmiştir (Resim: 7).

Bu yıl da bu amaçlarla çalışmalara 09.08.2017 tarihinde başlanmıştır. Öncelikle yine Tariş'ten kiralanan Manitou'nun kent içerisine girebilmesi için daha büyük bir iş makinasıyla, antik dokuya zarar vermeden, geri dönüştürülebilir bir yol yapılmıştır.

11.08.2017 tarihinde ise taş restoratörü Daniel Schubert yönetiminde, Arne Scheinpflug ve manitou operatörü Fevzi Altındağ ile blokların bahsi geçen alana nakledilmesi işine başlanmıştır. Günlük yaklaşık olarak 40 mimari blok tipolojik olarak sınıflandırılarak, agoranın güney tarafındaki boş alana geçici olarak dizilmiştir. Mimar Moritz Reinaecker bu mimari parçaların hangi alanlardan gelip, nereye nakledildiği ile alakalı bir plan çizmiştir (Resim: 8).

Bu yıl kutsal stoanın en kuzeyindeki dükkanlar ile önlerindeki iki nef, içerisinde bulunan mimari elemanlardan temizlenmiştir. Ayrıca, kutsal stoanın batı cephesine ait olan ve orijinalinde 11 bloğu bulunan alınlığın, 7 bloğu Agora'da bulunabilmiş, bu blokların 5'i manitou yardımıyla kutsal stoanın güney kısmına bir bütünlük oluşturacak şekilde yerleştirilmiştir. Ayrıca bu alanda bir adet sütun parçası, kaidesinin üzerine yerleştirilmiştir. Buradaki çalışmalara 29.08.2017 tarihinde son verilmiştir. Gelecek yıl, kutsal stoada bulunan daha büyük taş blokların da, agoranın güneyindeki boş alana taşınması planlanmaktadır.

3. Kuzey Doğu Kaya Kutsal Alanındaki Sondaj Çalışmaları

Axel FILGES⁵

Kentin kuzeydoğusunda yer alan mağara ve önünde 2016 yılında başlayan çalışmalara 2017 sezonunda devam edilmiştir. Bu mağaranın kült amaçlı

---

5 Doç. Dr. Axel FILGES, Frankfurt Üniversitesi, Frankfurt/ALMANYA. A.Filges@em.uni-frankfurt.de

(Meter/Kybele?) kullanılıp kullanılmadığını açıklığa kavuşturmayı amaçlayan kazılar, 10.08. – 05.09.2017 tarihleri arasında Frankfurt Goethe Üniversitesinden Axel Filges yönetiminde yürütülmüştür. Bu çalışmalarda Dagmar Wolter Praschma ve Miguel Ximenez açma sorumlusu olarak görev yapmışlar ayrıca kazı 2 ila 4 işçi ile de desteklemişlerdir. Alandaki ölçümler ve bu ölçümlerin sayısal şehir planı üzerine işlenmesi ise Ulrich Ruppe tarafından gerçekleştirilmiştir.

Yukarıda belirtilen amaçlar doğrultusunda 2017 kampanyasında mağara önündeki terasta ve mağaranın içerisindeki değişik yerlerde toplam beş açma gerçekleştirilmiştir

Mağara içerisinde açılan (HOH) 4 numaralı açma ile mağaranın doğu yarısında seviye inilmiştir (Resim: 9). Bu alanın kuzey kısmında seramik buluntulara göre M.S. 12.-14. yüzyıllara tarihlenen bir Bizans kullanım safhası tespit edilmektedir. Güney bölümünde ise, üst seviyelerde kullanım amacı henüz açıklanamayan çok sayıda işlenmiş taş plakaları ortaya çıkarılmıştır. Daha aşağıda ana kayaya yakın seviyelerde ise figürlü rölyef kaseler ve Pergamon'dan ithal seramikler gibi çok kaliteli lüks mallar gün ışığına çıkartılmıştır. Seramikler genel olarak M.Ö. 2. yüzyıla tarihlenmektedir. Mağara önü buluntularının değerlendirmesine göre, mağaranın kendisinin antik dönemde kült merkezi olarak kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Mağaranın önündeki terasta açılan (HOH) 5 kodlu açmadan yaklaşık 70 kadar minyatür *unguanterium*, 35 sunu kasesi ve çok sayıda kısmen yanmış astragal kemikleri çıkarılmıştır.

Mağara girişinin 8 m güneyinde açılan (HOH) 7 numaralı açmada ise buraya atılmış küçük taşların arasında Priene'de başka hiç bir yerde olmadığı kadar çok miktarda seramiğe rastlanmıştır. Bu seramikler arasında normal büyüklükteki *unguanterium*lar ve sunu kaseleri yoğunluktadır.

Mağara dışında yer alan (HOH) 5 ve 7 numaralı açmalarda ele geçirilen seramik buluntular bilinçli bir şekilde tahrip edilip bu alanlara atılmıştır. Bu buluntu şekline göre bu çukurların kült alanın çöp depolama yerleri olarak kullanıldığı düşünülebilir.

Mağaranın içerisindeki güney açmada yoğun bir şekilde çok kaliteli lüks seramik malların ele geçirilmesi, mağara içinin ise esas kült merkezi olarak kullanıldığı ihtimalini ortaya koymaktadır.

Mağara alanında (Deniz seviyesinden yaklaşık 110 m. yüksekte) hangi tanrı veya tanrıçanın onurlandırıldığını henüz bilemiyoruz. Herhangi bir mimari kalıntı veya kayaya oyulmuş belirgin bir işleme bulunmaması da durumu ilginç hale getirmektedir. Ancak 2016 ve 2017 yıllarında gerçekleştirilen araştırmaların sonucuna göre, Priene kentinin belli doğal özelliklere sahip ıssız ve sapa yerlerinde Hellenistik Dönemden Bizans Dönemine kadar uzanan uzun kullanım evreleri gözlenebilmektedir: örneğin batı kaya terasları alanı da antik dönemlerde kült uygulamaları için tercih edilen bir sahaydı.

4. Şehrin Güney Doğusunda Bulunan Su Kaynağı ve Kuyusu'ndaki Çalışmalar

Ulrich RUPPE⁶

Julian ULBRICH⁷

Doğal bir su kaynağının üzerinde bulunan, 2010 ve 2011 yıllarındaki arkeolojik araştırmalar esnasında planına ulaşılabilen, Priene'nin güneyindeki çeşme/kuyu yapısı olarak adlandırılan yapı üç sondaj ile büyük ölçüde anlaşılmıştır. Burada inceleme konusu olan strüktür kuzey-güney doğrultulu iç duvarı yürüyüş düzleminden yaklaşık 1,25 m. yükseklikte korunmuş olan iki mekanlı bir yapıdır. Doğu mekanda bir çeşme ağzı bulunmaktadır. Bu nedenle bu alanın öncelikle su sağlama işlevi görmesi gerekir. Batı mekanın fonksiyonu belli değildir. Bununla birlikte açığa çıkarılan az sayıdaki duvar yüzeyinde odanın olasılıkla tamamen hidrolik harçla sıvandığı anlaşılmaktadır. Bu buluntudan, burada, yandaki kuyudan alınan suyun depolandığı bir su deposu olduğu hipotezi geliştirilebilir.

Bu hipotez daha önceden 2012 de araştırılmış ve bu kapsamda yapının fonksiyonu hakkındaki diğer detay sorular ve yapının planına ilişkin süregelen belirsizlikler açıklanmaya çalışılmaktadır. Çeşitli problemler nedeniyle bu yapıdaki çalışmalara ilk olarak 2017 de devam edilmiştir.

Toplamda beş sondaj ile yapının strüktürel özelliklerinin ve fonksiyonunun araştırılmasına devam edilmiştir:

---

6 Ulrich RUPPE, Frankfurt Üniversitesi, Frankfurt/ALMANYA. ruppe@em.uni-frankfurt.de

7 Julian ULBRICH, Kiel Üniveritesi, Kiel/ALMANYA. julianullbrich@gmx.de

PR17SCH4 açması batı odanın güneydoğusunda bulunmaktadır (Resim: 10). 0,90x 1,00 metre ölçülerindeki açma ortalama 1,25 m. derinliğinde kazılmıştır. Yapının fonksiyonunu anlamak için batı odanın taban düzlemi araştırılmıştır. Bu çalışmalarda sıvalı duvarlar, sıvalı bir taban ve duvarların birinin içerisinde pişmiş toprak bir künk bulunmuştur.

PR17SCH6 açması yapının doğu odasında bulunmaktadır ve işlevinin ayrıntıları açıklığa kavuşturulmalıdır. Açma yaklaşık 1,00 x 2,25 metre genişliğindedir ve yaklaşık 0,30 m. derinliğinde kazılmıştır. Burada antik taban düzlemi ve bir su arıtma bölümü bulunabilmiştir.

PR17SCH7 yapının batı odasının batı duvarının batısında bulunmaktadır ve yaklaşık 0,90 x 2,60 m. ölçülerindedir. Burada ortalama yaklaşık 1,75 m. derinliğinde bir toprak tabakası kazılmıştır. Buradaki amaç taban düzlemini ve olası su çıkarma bölümlerini bulmaktır. Su çıkarma bölümüyle ilgili bir ize rastlanmamakla birlikte, antik taban düzlemi tespit edilebilmiştir. Tarihlemeyle ilgili yardımcı olması amacıyla buradaki seramik materyal çıkarılmıştır.

PR17SCH8 yapının güneyinde yer almaktadır ve güney duvarının ve daha erken bir yapıya ait bir duvarın devamını anlamak amacıyla PR17SCH5'in genişletilmesiyle oluşturulmuştur. 0,65 x 2,00 m. ölçülerindeki alanda yaklaşık 0,30 m. derinliğinde bir toprak tabakası kazılmıştır. Güney duvarı ve daha eski duvarın devamı takip edilebilmiştir. Tüm açmalardan ele geçirilen seramiklerin analizi halen devam etmekte olup 2018 yılında tamamlanacaktır.

Bu çalışmaların sonuçları, şu şekilde özetlenebilir.

Batı mekanda açılan duvar yüzeyleri ve zemin hidrolik harçla sıvanmıştır. Ayrıca bu mekanın güney doğusundaki açmada suyun tahliyesi için pişmiş toprak bir boru bulunmuştur. Bu durum da batı mekanın muhtemelen yandaki kuyu ağzından çekilen suyun depolandığı bir havuz işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır.

Araştırmalarda üstteki yapının daha erken bir döneme ait bir yapının üzerine oturtulduğu ve erken dönem yapısının alt duvarlarının kısmen ikinci safha yapısı için temel olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Burada ele geçen seramiklerin ön değerlendirmesine göre, yapılaşmanın ikinci evresi M.Ö.

3. yüzyıl sonu 2. yüzyıl başına tarihlenmektedir. Bu durumda erken dönem yapısı hemen hemen kentin kuruluş evresinde (M.Ö. 4. yüzyıl ortalarına) inşa edilmiş olmalıdır.

Kuyunun fonksiyonu ile ilgili düşünceler ise şu şekilde özetlenebilir

1. Bilindiği gibi, Priene kenti iyi bir temiz su şebekesine sahip olup, yukarıda tanımlanan kuyu yapısından su temin edilmesi ekstra masraf ve emek gerektirmektedir. Böyle bir su kuyusu muhtemelen temiz su şebekesinin arızalanması durumunda, halkın su ihtiyacını karşılamak için rezerve kaynak olarak hizmet etmiş olmalıdır.
2. Kuyu inşasıyla işletmeye alınan yeraltı su kaynağı, kuyunun doğusunda kent surlarının bir kaç metre dışında gün yüzüne çıkmaktadır. Aslında su temini buradan herhangi bir inşa masrafı gerekmeksizin sağlanabilirdi. Ancak kent surları içerisinde masraf ve emek gerektiren kuyu inşa edilerek su temini koruma altına alınmıştır. Böylece kuyunun işlevi, kentin düşman tarafından kuşatılarak temiz su şebekesinin kesilmesi durumunda yedek su deposu olarak kullanılması şeklinde açıklanabilir.

5. Depo Çalışmaları

2017 yılında Priene küçük buluntu deposundaki çalışmalar Gamze Boy, Pınar Sert, Marie Christine Junghans, Laura Picht, Yorum Eylem Tuzcu, Birgitta Schödel tarafından yürütülmüştür. Ayrıca üç işçi çalışmalara destek olmuştur.

Küçük buluntu deposu, Milet Müzesi'nden gelen uzmanlarla beraber tutanak tutularak 01.08.2017 tarihinde açılmıştır. Çalışmalara başlamadan önce depoların içi ve dışı temizlenmiştir. Çalışma deposuna masalar yerleştirilerek, uygun çalışma ortamı sağlanmıştır.

Çalışmalara İbrahim Hakan Mert'in 2016 yılında Milet Müze'sinden gelen taş eserleri yayına hazırlamak için fotoğraflamasıyla başlanmıştır. Daha sonra depo çalışmalarının yoğunluğunu, arazide yapılan kazı çalışmalarından gelen küçük buluntular ile seramik kasalarının tasnifi, temizlenmesi ve envanterlemesi oluşturmuştur (Resim: 11).

2017 yılında yapılan kazı çalışmalarından gelen seramik buluntuların temizlenmesi, 2015 yılında kazısı yapılan Mısır tanrıları kutsal alanı güneyindeki (AEG kodlu) alandan, 2016 yılında kazıları yapılan Doğu Nekropol Bazilikası batısındaki mezarlar (MY kodlu) ve diğer çalışma alanlarından gelen seramik buluntuların istatistiği de 2017 kazı döneminde yapılmıştır.

Gamze Boy, 2016 ve 2017 yılında kazıları yapılan Doğu Nekropol Bazilikası batısındaki mezarların bulunduğu (MY kodlu) çalışma alanlarından gelen seramik buluntuların istatistiğini yapmıştır. Ayrıca bu alanlardan gelen bazı seramik parçalarının çizimleri devam etmektedir.

Marie Christine Junghans 2015 yılı Mısır Tanrıları Kutsal Alanı güneyindeki (AEG kodlu) çalışma alanlarından ele geçirilmiş seramik buluntuların çizimlerini yapıp, istatistiğini tamamlanmıştır. Laura Picht doğu mağara kutsal alanı (HOH kodlu) açmalardan gelen buluntuların istatistiğini yapmaya devam etmiştir. Birgitta Schödel 2016 yılından kalan ve bu yıl kazı alanlarından getirilen küçük buluntuların fotoğraflarını çekmiştir.

Ayrıca geçtiğimiz yıllarda seçilen ve fotoğraflanması gereken seramik buluntuların üzerlerine çalışma yılı, açma adı ve seviyelerin kısaltmaları yazılmıştır.

Grabungs- und Restaurierungsarbeiten in Priene im Jahr 2017 (Kurzdarstellung)

Dem Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü (Ankara) sei für die Genehmigung der Arbeiten gedankt, die unter der Leitung des Milet-Museums im Zeitraum vom 1.8. bis 8.9.2017 stattfanden. Die Forschungen wurden auf vielfältige Weise unterstützt durch die Uludağ Üniversitesi Bursa, das Deutsche Archäologische Institut – Abteilung Istanbul, die Goethe-Universität Frankfurt am Main, die Leopold Werner- und die Heinz-Götze-Stiftung, wofür wir sehr dankbar sind.

Die lokale Gesamtleitung hatte Prof. Dr. İbrahim Hakan Mert inne. Insgesamt waren 23 Wissenschaftler/innen, Studierende und Restaurierungsspezialisten beteiligt. 14 lokale Arbeitskräfte konnten für die Kampagne angestellt werden.

Die Arbeitsbereiche der Kampagne umfassten 1) Ausgrabungen in der Ostnekropole, 2) Sondagen im Bereich des Felsgebietes im Nordosten der Stadt, 3) Ausgrabung eines Brunnenhauses im Südosten der Stadt, 4) Vorbereitungen für Restaurierungsarbeiten an der Heiligen Halle auf der Agora und 5) die Fundbearbeitung (Abb. 1).

1. Reinigungs- und Vermessungsarbeiten sowie Ausgrabungen in der Ostnekropole

1.1. Grabkomplexe westlich der Basilika

Ziele der Grabungen in der Ostnekropole westlich der christlichen Basilika sind seit der Kampagne 2016 die Datierung der diversen Einzelgräber und Grabkomplexe, die Bestimmung der Typologie der Grablegen und Grabbauten sowie anthropologische Beobachtungen zur Bevölkerung von Priene. Unter der Leitung von Buğra Kuru von der Uludağ Üniversitesi haben Orhun Uğur, Mehmet Akif Ersoy und Batuhan Dursun mitgearbeitet. In der Kampagne wurden die Gräber MY 4 – 8 in der Zeit von 2.8. bis 26.8.2017 freigelegt und ausgenommen.

In Grab MY 5, einem größtenteils aus dem anstehenden Fels gearbeiteten Kasten, wurden zahlreiche menschliche Knochen vor allem im südlichen Bereich angetroffen (Abb. 2), daneben auch wenige Keramikfragmente, Nägel, Goldplättchen von Schmuck und ein Bronze-Ohring. Westlich von MY 5 befindet sich Grab MY 6, in dem u.a. drei menschliche Schädel zu Tage traten (Abb. 3). Aufgrund der zahlreicheren Gelenkpartien sind aber wohl mindestens acht Individuen dort bestattet worden. Wieder kamen auch wenige Keramikfragmente und Nägel als auch Goldblättchen eines Diadems zu Tage. In der festen Erde unterhalb der Knochen befand sich eine Münze, die in die Zeit von 320 bis 240 v. Chr. datiert werden kann.

Grabungen in der Fläche MY 7 direkt südwestlich der Basilika sollten klären, wie dieser ehemalige Nekropolenbereich in frühchristlicher Zeit gestaltet war. Dort wurde das Grab MY 8 aufgedeckt, das aber nur wenige Knochen, Keramikfragmente und Kleinfunde enthielt, da der Grabdeckel wohl schon lange fehlte.

Als Ergebnis lässt sich festhalten, dass alle Gräber westlich der ‚Ost-Nekropolen-Basilika‘ den sehr einfachen Typus des Chamosorions darstellen, Grablegen, die in den anstehenden Fels integriert und zu großen Teilen aus diesem heraus gearbeitet sind. Die Nutzung reicht von der hellenistischen Epoche bis in die Kaiserzeit.

1.2. Tonnenüberwölbte Grabbauten auf der nördlichen Seite der antiken Überlandstraße

Auf der nördlichen Seite der Straße nach Magnesia a. M. wurden durch Ali Altın von der Uludağ Üniversitesi zusammen mit den Studierenden Zeynep Yıldız, Osman Sert und Enis Kızrak mehrere Gewölbegräber untersucht. Fünf derartige Gräber liegen direkt nebeneinander in der Nähe des Osttores der Stadtmauer.

Das Grab TM 1 liegt am weitesten westlich; auf einen unüberdachten Vorraum (gesondert als Schnitt TM 3 bezeichnet) folgt der überwölbte Hauptraum (2,79 x 2,17 m) mit einem Korridor und drei Grablegen an den Seiten (Abb. 4). Die Kammer war durch einen kleinen Türstein verschlossen, der heute nach Süden verdrückt ist. Die Seitenwände der Grablegen bestehen aus einem Gemisch von kleinen Steinen und Mörtel. Die westliche Grablege hat wohl aufgrund der geringen Breite von nur 43 cm ein Kindergrab enthalten. Im Grabbau wurden Amphorenscherben und Alltagsgeschirr gefunden sowie wenige Glasfragmente von Trink- und Essgeschirr. Fünf Öllämpchen wurden vollständig unter der verstürzten Tür geborgen, die in spätantike bis frühbyzantinische Zeit datiert werden können. Als späteste Nutzungsphase ist das Ende der mittelbyzantinischen Zeit anzunehmen.

Östlich neben Grabbau TM 1/3 liegt das Grab TM 2. Eine Fragestellung war, ob die Typologie der fünf Gräber entlang der Straße übereinstimmt oder aber Abweichungen aufweist. Die Maße des Hauptraumes betragen bei TM 2 in der Breite 2,9 m, die Länge beläuft sich auf

mindestens 2,8 m (Abb. 5). Der Aufbau mit Korridor und Grablegen ist – soweit ersichtlich – identisch mit Grabbau TM 1/3.

Aufgrund der Mauertechnik und Wandgestaltung ist es wahrscheinlich, dass die Gräber TM 1/3 und TM 2 in die römische Kaiserzeit gehören. Die Nutzung erfolgte über lange Zeit und wohl aufgrund der Funde bis in die byzantinische Epoche. Identische Grabtypen sind etwa in Magnesia a. M. anzutreffen. Durch die kontinuierliche Bebauung des Straßenrandes mit Grabbauten ist aus der Überlandstraße nach Magnesia a. M. eine regelrechte Gräberstraße geworden. Frühere Gräber aus hellenistischer Zeit sind in der Kaiserzeit wohl überbaut worden; ihr Nachweis ist weiteren Kampagnen vorbehalten.

1.3. Reinigungs- und Vermessungsarbeiten am Rundgrab

500 Meter östlich des Osttores der Stadt befindet sich auf einer Höhe von 75 m über dem Meeresspiegel oben auf einem steilen Hang ein 12 m breites Rundgrab, das schon 1982 von dem Direktor des Milet-Museums Doğu Göksel und dem Bauforscher Wolfgang Müller-Wiener untersucht worden ist. Unter der Leitung von İbrahim Hakan Mert und Ali Altın wurde in der Kampagne 2017 das Grab erneut erforscht, um den Grundriss und technische Details endgültig zu klären. Im Inneren befinden sich drei Aussparungen in Form von Grabkästen (Abb. 6). Handwerklich ist die Innengestaltung fast der Außenseite überlegen. Raubgräber haben alle drei Grablegen zuvor ausgenommen und wieder eingefüllt, die Stratigrafie ist deshalb modern und nicht aussagekräftig. Wenn die keramischen Funde (viele Fischteller) dennoch als Anlass für einen Datierungsvorschlag genommen werden, ergibt sich eine Spanne vom 4. Jh. v. Chr. bis in das 2. Jh. n. Chr. für das im Rundgrab vorkommende Fundmaterial.

Aufgrund architektonischer Details kann das Gebäude sicher in spätklassisch-frühhellenistische Zeit datiert werden. Das Rundgrab ist damit das früheste bekannte Monumentalgrab Prienes. Das Tumulusgrab kommt ohne Dromos aus, weshalb es sich auch um ein Heroon handeln könnte. Diese Frage soll in den kommenden Kampagnen möglichst beantwortet werden.

2. Vorbereitungen für Restaurierungsarbeiten an der Heiligen Halle auf der Agora

Wie in den Jahren seit 2015 wurden auch in der Kampagne 2017 drei Wochen in der Nordwestecke der Agora gearbeitet mit dem Ziel, die großen Bauteilhaufen von verstürzten bzw. zusammengetragenen Architekturblocken der Heiligen Halle aufzulösen, zwischenzulagern und in den nächsten Jahren – soweit möglich – in Form eines Teilwiederaufbaus den Besuchern der Ruinenstätte zu präsentieren. Beteiligt waren Gerrit Höfig und Daniel Schubert als Steinrestauratoren, Arne Scheinplflug als studentischer Helfer sowie der Teleskopbaggerfahrer Fevzi Altındağ.

Zu Beginn wurde ein für den Normalbesucher verborgener und das Erscheinungsbild der Ruine nicht beeinträchtigender Fahrweg im südlichen Hangbereich der Stadt hergerichtet, über den der von der Landwirtschaftskooperative Tarış angemietete Teleskopbagger (Manitou) bequem und denkmalschutzkonform das Zentrum der antiken Stadt erreichen konnte.

In der Kampagne 2017 wurden sämtliche Bauteile sowohl aus dem Westteil der beiden Schiffe der Heiligen Halle als auch aus dem vor zwei Jahren in den drei westlichen Kammern eingerichteten Zwischenlager auf die Agora transportiert und dort nach Bauteilgruppen sortiert gestapelt (Abb. 7). Insgesamt wurden 2017 ca. 330 Bauteile bewegt, von denen das Mittelstück des Westgiebels über drei Tonnen wiegt. Im Zug der Räumarbeiten wurden temporäre Architekturproben erstellt: der untere Teil einer ionischen Säule der Mittelstützenreihe wurde aufgerichtet, vor allem aber wurden fünf Bauteile des Hallen-Westgiebels (von sieben im Gelände auffindbaren, aber aktuell nicht zugänglichen) quasi als Schaufront auf dem Stylobat platziert (Abb. 8). Viele – bislang nicht zugängliche – Architekturblocke wurden durch den Bauforscher Moritz Reinäcker von der TU Braunschweig in einem Katalog dokumentiert; zudem wurden Überlegungen zur originalen Platzierung angestellt. Parallel ist eine Planskizze des Westgiebels entstanden.

Seit Ende der Kampagne 2017 ergibt sich erstmals ein Eindruck des antiken Hallenraumes, allerdings noch ohne Andeutungen des vertikalen Aufbaus. Wie das veränderte Verhalten der Touristen zeigt, ist mit diesen Arbeiten nach gut zwei Kampagnen ein wichtiger Schritt erreicht worden: Nämlich Aufmerksamkeit für ein bislang auf der Agora völlig übersehenes Bauwerk zu schaffen, das dort mit 116 m Länge immerhin das größte Gebäude darstellt.

3. Sondagen im Bereich des kultisch genutzten Felsgebietes im Nordosten der Stadt

Im Bereich einer Felsterrasse in und vor einer teilweise eingestürzten Höhle wurde vom 10.8. bis zum 5.9.2017 gearbeitet. Tätig waren neben dem Leiter des Projektes Axel Filges als Schnittleiter Dagmar Wolter und Miguel Ximenez, unterstützt wurden diese durch 2-4 Arbeiter. Die Vermessung des Areals und das Einhängen der Messwerte in den digitalen Stadtplan wurden durch Ulrich Ruppe geleistet. Ausgehend von den Ergebnissen des Jahres 2016, in dem bei einer Versuchsgrabung im Areal eine Votivdeponierung beobachtet werden konnte, sollten in dieser Kampagne weitere Bereiche auf der Höhlenterrasse und in der Höhle selbst erforscht werden.

Dafür wurden 5 Grabungsschnitte angelegt. In Sondage HOH 3 nahe dem Höhleneingang wurde untersucht, ob auch hier Motivdeponierungen wie in HOH 2 (2016) angetroffen werden können. Dies bestätigte sich nicht.

In Schnitt HOH 4 wurde die östliche Hälfte des Höhleninneren ausgegraben. Im nördlichen Teil lässt sich deutlich eine byzantinische Nutzungsphase erkennen (nach der Keramik wohl 12.-14. Jh. n. Chr.). In der südlichen Kammer dagegen kam tief unten dicht über dem gewachsenen Fels eine massive Packung von Keramikfragmenten zutage. Darunter sind Luxuswaren wie figürliche Reliefbecher und Importe aus Pergamon. Die Zeitstellung deutet auf das 2. Jh. v. Chr. hin. Ganz zuoberst befanden sich in der gesamten Höhle Dutzende von bearbeiteten Steinplatten, deren Zweck noch unbekannt ist (Abb. 9). Auch aufgrund der Funde auf dem Höhlenvorplatz ist davon auszugehen, dass die Höhle in antiker Zeit das Zentrum eines Kultes war.

Mit der Sondage HOH 5 wurde Schnitt HOH 2 von 2016 nach Süden verlängert, um zu überprüfen, bis wohin sich die Motivdeponierung auf dem Höhlenvorplatz erstreckt. Dabei wurden ca. 70 Miniatur-Unguentarien, 35 Spendennäpfchen und viele, zum Teil verbrannte, Astragalknochen geborgen. Der Rand dieser Weihgeschenksschüttung wurde im Schnitt nicht erreicht.

In Schnitt HOH 6 sollten die Grenzen des Kultbezirkes nach Osten hin erkundet werden. Der Schnitt wurde vor einer Stelle der Felswand abgetieft, in der zwei rechtwinklige Strukturen wohl von Menschen eingearbeitet sind. Vielleicht hat es sich einmal um Nischen gehandelt, die dann später weggebrochen sind. In diesem Grabungsareal wurde kaum Keramik gefunden, womit auch nachgewiesen ist, dass sich der Kultplatz nicht so weit nach Osten erstreckte.

Schließlich wurde in Schnitt HOH 7 acht Meter südlich des Höhleneingangs nach Motivdepots oder -schüttungen gesucht: Hier wurde zwischen hineingeworfenen kleinen Steinen so viel Keramik wie sonst kaum in Priene angetroffen. Darunter sind normalgroße Unguentarien und viele Spendennäpfchen, so dass es einen Zusammenhang mit dem Gebiet von HOH 5 (Miniatur-Unguentarien und Spendennäpfchen als Fundobjekte) geben muss. Sicherlich handelt es sich auch bei der Keramik aus HOH 7 um entsorgte Weihegaben.

Leider ist aktuell nicht zu klären, welche Gottheit hier verehrt wurde. Interessant ist, dass es keinerlei architektonische Reste oder eindeutige Felsbearbeitungen gibt. Doch liegen durch die Forschungen der Jahre 2016 und 2017 nun Hinweise vor, dass selbst sehr entlegene Stellen im prienischen Stadtgebiet – wenn sie sich durch bestimmte Naturmerkmale auszeichnen – lange Nutzungsphasen von der hellenistischen Zeit bis in die byzantinische Epoche aufweisen können: Das Gebiet der westlichen Felsterrassen war in der Antike ein bevorzugter Ort für Kultausübungen.

4. Arbeiten an Brunnenschacht und Brunnenhaus im Südosten der Stadt

Im Zuge der archäologischen Untersuchungen in den Jahren 2010/2011 konnte der Grundriss eines über einer natürlichen Wasserressource errichteten, wohl als Brunnenhaus anzusprechenden Gebäudes im Südosten von Priene weitestgehend geklärt werden. Dabei handelt es sich um eine künstlich gefasste Karstquelle 18 Meter tief unter dem antiken Oberflächenniveau, die über einen senkrecht geführten Schacht zugänglich ist. Die Einfassung dieses Schachts war durch ein nur noch in seinen Grundmauern erhaltenes Gebäude überbaut.

Zwei Räume sind durch eine nord-südlich verlaufende interne Trennwand abgeteilt. Im Ostraum liegt der Brunnenmund. Er diente demnach in erster Linie der Wasserförderung. Die Funktion des Westraums blieb unklar. An den wenigen freiliegenden Wandflächen konnte jedoch erkannt werden, dass der Raum wohl vollständig mit hydraulischem Mörtel verputzt war. Aus diesem Befund wurde die Arbeitshypothese entwickelt, dass es sich möglicherweise um ein Vorratsbecken für Wasser gehandelt hat, das aus dem daneben liegenden Brunnen gefördert wurde.

Mit insgesamt fünf weiteren Sondagen (beteiligt waren Ulrich Ruppe, Julian Ulbrich sowie zwei Arbeiter) wurde die Erforschung des Gebäudes und seiner Funktion in der Kampagne 2017 fortgesetzt: Schnitt SCH 4 befindet sich im Südosten des Westraums, ist ca. 0,90 x 1,00 Meter groß und wurde im Durchschnitt ca. 1,25 Meter abgetieft. Ziel war die Aufdeckung des inneren Gehnniveaus, um daraus u.a. Hinweise auf die Funktion des Westraums zu erhalten. Es wurden mit hydraulischem Mörtel verputzte Wände und ein wasserdichter Estrich angetroffen (Abb. 10).

Durch die Grabungen in Schnitt SCH 5 südlich der Südmauer des Gebäudes sollte das Gehnniveau außerhalb des Gebäudes ermittelt werden. Die Befunde lassen darauf schließen, dass dieses im Südosten des Gebäudes dem im Inneren entsprach, aber leicht nach Westen anstieg. Darüber hinaus wurden Reste eines Vorgängergebäudes gefunden, dessen Mauern in antiker Zeit bis unter Gehnniveau abgetragen und im Westen zur Fundamentierung des jüngeren Gebäudes wieder verwendet wurden. In Schnitt SCH 6 im Ostraum wurde ein Entwässerungssystem festgestellt, das Oberflächenwasser in den Brunnen ableitet. Dieses steht auch mit einem Tonrohr aus Schnitt SCH 4 in Verbindung.

Als Ergebnisse der Kampagne 2017 sind zu nennen, dass der westliche Raum ein etwa 1,50 m tiefes Becken darstellte, in dem aus dem Schacht gefördertes Wasser bevorratet werden konnte. Weiter konnte festgestellt werden, dass das 2010 entdeckte Gebäude einen Vorgängerbau aufwies, der ebenfalls auf den Schacht ausgerichtet war und dessen Grundmauern das Gebäude der zweiten Phase teilweise als Fundament nutzten. Da das jüngere Gebäude nach einer ersten Keramikanalyse wohl nicht später als in die Wende vom 3. zum 2. Jh. v. Chr. datiert, scheint es plausibel, dass der Vorgängerbau zeitnah zur Gründungsphase der Stadt errichtet wurde.

Da Priene über eine gute Versorgung mit Fließwasser verfügt, die Förderung von Wasser aus dem Schacht dagegen nur mit hohem Aufwand bewerkstelligt werden konnte, scheint er der Versorgung der Bevölkerung in den Momenten des Ausfalls der Wasserleitung gedient zu haben.

Die durch den Schacht erschlossene unterirdische Quelle tritt in geringer Entfernung vom Schacht und nur wenige Meter außerhalb der Stadtmauer an der Oberfläche zutage. Das Wasser ist hier ohne Aufwand abzuschöpfen. Der hohe Aufwand, den die Errichtung des Schachtes bedeutete, ist somit am wahrscheinlichsten damit zu erklären, dass man den Zugang zu der Quelle innerhalb des durch die Stadtmauer geschützten Bereichs sicherstellen wollte.

Durch die Verknüpfung dieser beiden Überlegungen lässt sich die Funktion des Schachtes am leichtesten als Notreserve bei durch einen Feind gekappter Wasserleitung der Stadt im Belagerungsfall erklären.

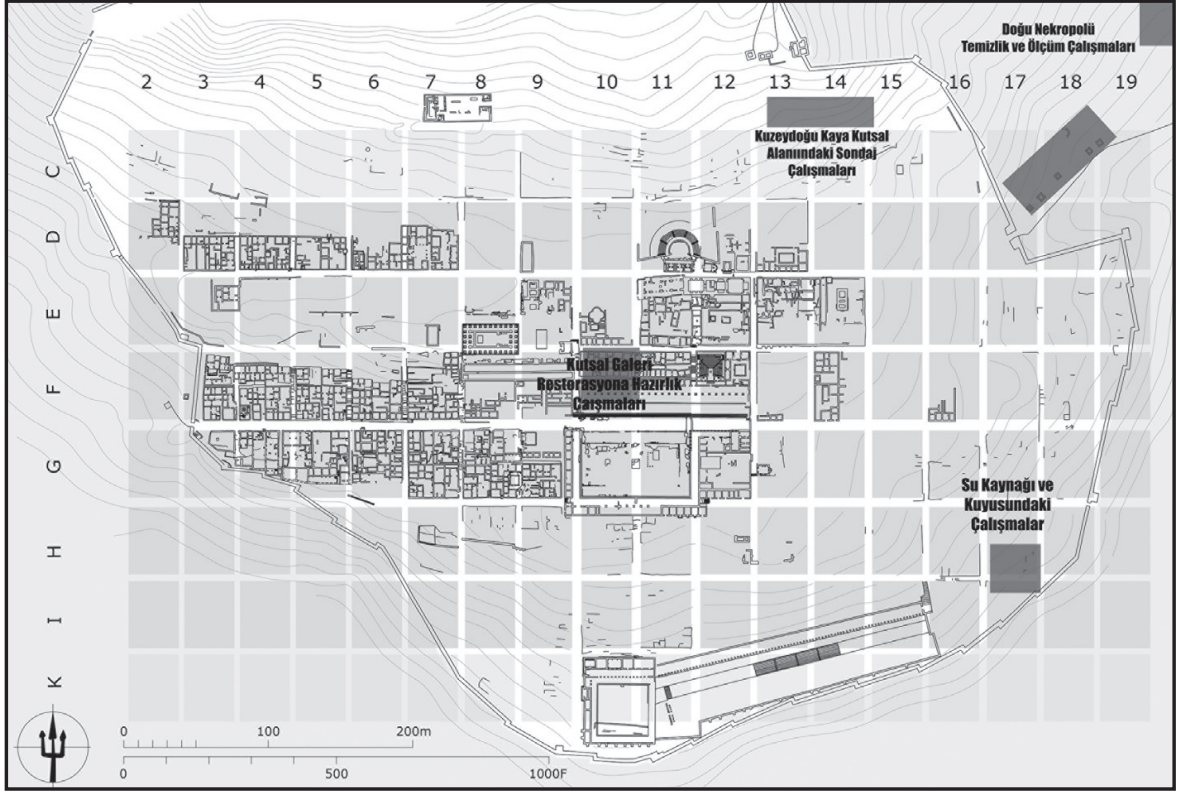
5. Fundbearbeitung im Grabungsdepot

In der Kampagne 2017 waren Gamze Boy, Pınar Sert, Marie Junghans, Laura Picht, Yorum Eylem Tuzcu und Birgitta Schödel mit der Dokumentation, Inventarisierung, statistischen Erfassung, wissenschaftlichen Auswertung und kunsthistorischen Einordnung der keramischen Objekte und der Kleinfunde befasst. Drei Ortskräfte unterstützten die Arbeiten.

Das Depot wurde durch Vertreter des Milet-Museums am 1.8.2017 geöffnet und für die Arbeiten vorbereitet. Neben den die aktuellen Grabungen begleitenden Tätigkeiten wurden auch Funde der letzten Jahre bearbeitet (Fundstatistik, Zeichnungen, Fotografien, vorläufige Datierungen einzelner Befunde): Keramik aus dem Heiligtum der Ägyptischen Gottheiten von 2015, Funde aus der Ostnekropole von 2016 und 2017 (Abb. 11) und Funde aus dem Felsheiligtum am Osthang von 2016 und 2017.

İbrahim Hakan Mert nahm zahlreiche prienische Architekturfragmente auf, die in den letzten Jahren aus dem Milet-Museum an die Grabung zurückgegeben worden waren.

(Der deutsche Textteil beruht auf den Berichten der einzelnen türkischen und deutschen Mitarbeiter (zu den Autoren siehe die Nennungen im türkischen Text), die Vorlagen wurden jedoch zu großen Teilen durch Axel Filges modifiziert).

Resim 1: 2017 Sezonu çalışma alanlarını gösteren plan (Plan: Ulrich Mania Düzenleyenler: Buğra Kuru ve Axel Filges).

Resim 2: MY 5 Kodlu mezar (Buğra Kuru).

Resim 3: MY 6 Kodlu mezar (Buğra Kuru).

Resim 4: TM 1 Kodlu mezar odasının içerisindeki sanduka mezarlar (Ahmet Ali Altın).

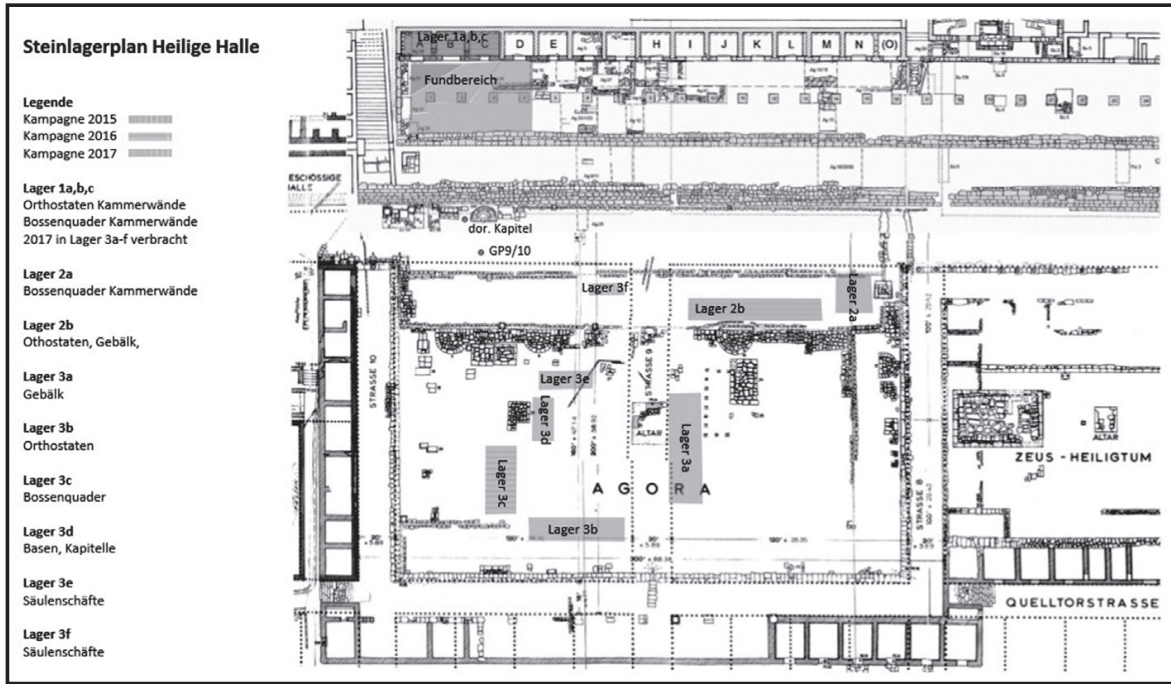

Resim 5: TM 2 Açmasında bulunan mezarlar (Ahmet Ali Altın).

Resim 6: Tümülüste bulunan sanduka mezar (Ahmet Ali Altın).

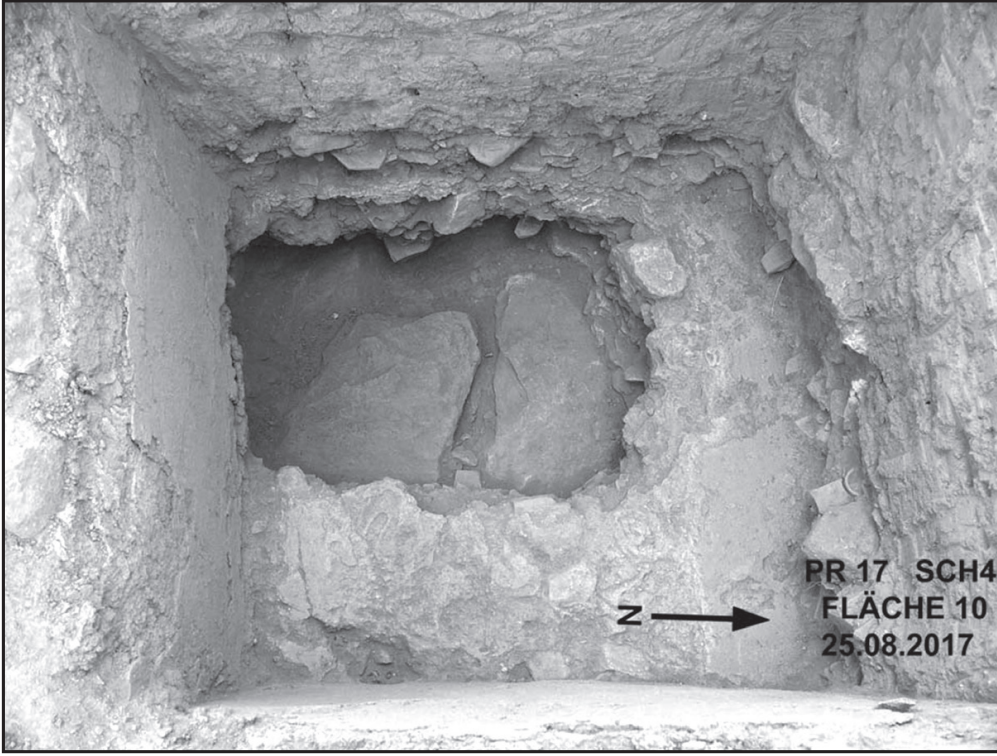
Resim 7: Agoradaki taş blokların yerleşim planı (Moritz Reinaecker).

Resim 8: Kutsal stoasının güneyindeki alınlık (Axel Filges).

Resim 9: HOH - 4 Kodlu açma (Axel Filges).

Resim 10: SCH - 4 Kodlu açma (Ulrich Ruppe).

Resim 11: Depo çalışmalarından bir kesit (Buğra Kuru).